

معرفی کتاب

«تذکره شعرای پارسی زبان کشمیر» یا «ایرانِ صغیر»

اشتیاق احمد*

بدون تردید «ایرانِ صغیر» یعنی کشمیر مهم‌ترین سرزمین فرهنگ و تمدن و علمدار زبان و ادبیات فارسی در سراسر جهان به‌شمار می‌آید. علاوه بر آن که: اگر فردوس بر روی زمین است همین است و همین است و همین است وادی کشمیر گاهواره شعر و ادب فارسی نیز بوده است. در این مقاله مختصر ما به معرفی و بررسی کتاب «تذکره شعرای پارسی زبان کشمیر» یا «ایرانِ صغیر» می‌پردازیم. این کتاب تألیف دکتر خواجه عبدالحمید عرفانی است که ریزن فرهنگی سفارت کبرای پاکستان در ایران بوده است و در تهران به‌توسط کتابفروشی ابن سینا در سال ۱۳۳۵ ش به چاپ رسید.^۱ مقدمه کتاب دانشمندانه است و نشان می‌دهد این اثر چه طور در زمینه‌های مختلف تاریخ اسلام، فلسفه، کلام و شعر و ادب تأثیراتی دیرپا گذاشته است. مؤلف کتاب علم دوست و دانش‌پرور نیز بوده است. مؤلف در مقدمه خود می‌نویسد:

”پنج سال پیش مقالاتی چند درباره شعرای کشمیر نوشتم که در روزنامه‌های مهر ایران و بهرام منتشر شد، و مورد توجه بعضی از دانشمندان ایران قرار گرفت، مرحوم ملک‌الشعرای بهار بالاخص اینجانب را تشویق نمودند و خواستار شدند که رساله‌ای راجع به شعرای کشمیر برای استفاده برادران ایرانی

* استادیار فارسی دانشگاه جواهرلعل نهر، دهلی‌نو.

۱. تذکره‌نویسی فارسی در هند و پاکستان، نگارش: دکتر سید علی رضا نقوی، تهران ۱۳۴۳ ش، ص ۶۸۴.

و شعردوستان هند و پاک منتشر کنم. به‌علت گرفتاری‌های گوناگون اداری و در دسترس نبودن آثار بعضی از شعرای کشمیر نتوانستم این کار را انجام بدهم، تا این اواخر تصمیم گرفتم با استفاده از مطالب و منابع مختصری که در دست می‌باشد این رساله را انتشار دهم. تا شاید این شرح مختصر بعضی از دانشمندان و نویسندگان ایرانی را تحریک نموده و ادار به‌تألیف کتاب‌های مفصل‌تر و جامع‌تری در این باره نماید^۱.

عبدالحمید معروف به‌خواجه (دکتر) عبدالحمید و متخلص به «عرفانی» به‌تاریخ ۴ نوامبر سال ۱۹۰۷ م (۲۷ رمضان ۱۳۲۵ هـ) در دهکده مغلان والی، چهار میلی جنوب شهر سیالکوت چشم به‌جهان گشود. پدرش خواجه محمد دین شغل تجارت داشت. نیاگان مؤلف اصلاً از خطه کشمیر بودند و از آنجا به‌ایالت پنجاب مهاجرت کرده در ناحیه شهر سیالکوت اقامت داشتند. وقتی که خواجه عبدالحمید عرفانی دوره دبستان را در مدرسه کوتلی امیر به‌پایان رسانید، پدرش فوت کرد و سپس وی در شهر چکوال با عموزاده‌اش مقیم شد و در سال ۱۳۳۴ هجری در مدرسه عالی دولتی چکوال دوره متوسطه را تمام کرد و در کالج صادق اجرتون (Sadiq Egerton College) درس خوانده و بالاخره در کالج پرنس آف ولز، جامو دوره لیسانس را تمام نمود. پس از چند سال دوره فوق لیسانس فارسی و دوره فوق لیسانس انگلیسی را از کالج اسلامی لاهور، دانشگاه پنجاب تمام کرد و دکترای فارسی را از دانشگاه پنجاب، لاهور فراگرفت. دکتر عبدالحمید عرفانی در سال ۱۹۳۱ م در سازمان فرهنگ بلوچستان وارد شد و در مدرسه عالی کویته به‌تدریس انگلیسی پرداخت و در سال ۱۹۴۵ م به‌مسئولیت فرهنگی به‌ایران مسافرت کرد. دکتر عرفانی هیچ‌وقت و هیچ‌جا از درس و تدریس دور نماند و به‌همین علت در ایران هم به‌تدریس انگلیسی پرداخت و پس از انجام خدمت فرهنگی، به‌کویته مراجعت کرد و دوباره در کالج سرگرم کار شد. دکتر عرفانی در زمینه‌های مختلف علم و ادب، سازمان فرهنگ و علمی فعالیت داشت و بار دیگر به‌کار نمایندگی پاکستان در ایران پرداخت. در پاکستان کار مدیریت مجله فارسی «هلال» را که از طرف وزارت

۱. احمد گلچین معانی، تاریخ تذکره‌های فارسی، تهران ۱۳۴۸ ش، ج ۱، ص ۸۱

اطلاعات و مطبوعات پاکستان انتشار می‌شد، به‌عهدہ گرفت. دکتر عرفانی از حیث شاعر زبان اردو و فارسی نیز معروف بود و دفتری از رباعیات فارسی وی به‌نام «حدیث عشق» در تهران چاپ شده است و «ضرب کلیم» اقبال لاهوری را به‌فارسی ترجمه کرده است.^۱ آثار وی عبارت‌اند از:

۱. حدیث عشق یا رباعیات عرفانی، تهران، ۱۳۳۳ ش.
۲. اقبال در نظر ایرانی‌ها، اقبال اکادمی، ۱۹۵۷ م.
۳. داستان‌های عشقی پاکستان، تهران، ۱۳۴۵ ش.
۴. رومی عصر، شرح حال و آثار اقبال لاهوری، تهران، ۱۳۳۲ ش.
۵. تذکره شعرای پارسی زبان کشمیر یا ایران صغیر، تهران، ۱۳۳۵ ش.
۶. ترجمه فارسی ضرب کلیم، اثر اقبال لاهوری به‌زبان اردو، ۱۹۵۷ م.
۷. شرح حال و آثار ملک الشعرا بهار، تهران، ۱۹۵۷ م.
۸. ترتیب و تألیف کتب فارسی برای سال اول و دوم و سوم دبیرستان‌ها مشتمل بر انتخاباتی از کتب مختلف فارسی.
۹. شعرای معاصر فارسی، لاهور، ۱۹۵۷ م.
۱۰. نوای سرمد، تهران، ۱۳۴۱ ش.
۱۱. فارسی امروز، به‌سه زبان: اردو، فارسی و انگلیسی، لاهور، ۱۹۵۶ م.
۱۲. نشر فارسی (در دو جلد^۲)

پس از شرح مختصری از احوال مؤلف اینک به‌معرفی کتاب «تذکره شعرای پارسی زبان کشمیر» یا «ایران صغیر» می‌پردازیم.

«ایران صغیر» یا «تذکره شعرای پارسی کشمیر» حاوی احوال ۳۲ شاعر است و این کتاب به‌سال ۱۳۳۵ ش چاپ شده است. مناسب به‌ذکر است که از آن‌جمله سه شاعر هندو هستند: چندر بهان برهمن، پاندیت بیربل کاجرو وارسته و پاندیت بهوانی داس نیکو. تقریظات کتاب نوشته دکتر رضازاده شفق و دکتر ناظرزاده کرمانی است. علاوه بر

۱. تذکره‌نویسی فارسی در هند و پاکستان، دکتر سید علی‌رضا نقوی، تهران، ص ۶۷۹.

۲. همان، ص ۶۸۰.

تراجم شعرا، حدوداً یک سوّم کتاب مشتمل است بر بیان و توضیحات راجع به کشمیر و کشمیری و اسم نژاد و زبان و تشهیر اسلام در وادی و احوال مختصر از تقسیم هند تا انتشار کتاب. سپس مؤلف «کشمیر در ادبیات فارسی»، را مورد بحث و بررسی خود قرار داده است و ابیاتی در وصف کشمیر از طالب و کلیم و قدسی و عرفی و فیضی آورده است، در همین ادامه کشمیر را از دیدگاه محمد اقبال لاهوری نیز بررسی نموده و ابیاتی از وی را که در توصیف این «فردوس بر روی زمین» است، آورده. گرایش‌های شعر کشمیر را نیز بررسی نموده و سپس بر موضوع اصلی خود یعنی تذکره شاعران پرداخته است.

این کتاب با ترجمه غنی کشمیری آغاز می‌شود و بر ذکر عبدالوهاب پارسی به‌تمام می‌رسد. اسامی شاعران که رونق این تذکره‌اند به‌قرار زیر است:

۱. غنی کشمیری	۲. جويا تبریزی
۳. شیخ یعقوب صرفی	۴. ملّا حسین فانی
۵. حاجی اسلم سالم	۶. بابا خانگی
۷. میرزا اکمل الدّین کامل	۸. نجمی
۹. خواجه حبیب‌الله حبّی	۱۰. بابا نصیب‌الدّین غازی
۱۱. ملّا ساقی	۱۲. اویس
۱۳. ملّا محمد توفیق	۱۴. مظهری
۱۵. فروغی	۱۶. محمد معین مستغنی
۱۷. ملّا نامی	۱۸. ملّا ذهنی
۱۹. اوجی	۲۰. میرزا محتشم خان فدا
۲۱. خواجه رافع	۲۲. عبدالوهاب شایق
۲۳. ملّا اشرف دایری بلبل	۲۴. ملّا بهاء‌الدّین بها
۲۵. ملّا حمیدالله	۲۶. میرزا مجرم
۲۷. چندربهان برهمن	۲۸. پاندیت بیربل کاجرو وارسته
۲۹. پاندیت بهوانی داس نیکو	۳۰. عبدالوهاب پارسی
- مؤلف در ترتیب و جمع‌آوری تذکره خود از آثار زیر استفاده کرده است:

۱. تذکره سرخوش
 ۲. تذکره نصرآبادی
 ۳. تذکره ریاض الشعرا
 ۴. تذکره صبح گلشن
 ۵. میخانه ملّا عبدالنّبی قزوینی
 ۶. تذکره خزانه عامره
 ۷. شرح احوال و آثار جویا، تألیف دکتر محمّد باقر
 ۸. تاریخ کشمیر، تألیف محی الدّین مسکین
 ۹. گزارش مبسوطی راجع به اهالی کشمیر، مرتّبه متین الزّمان، ۱۹۱۱ م
 ۱۰. رساله در فنّ شالبافی
 ۱۱. دیوان غنی
 ۱۲. دیوان جویا^۱
 ۱۳. دیوان سالم اسلم^۲
- مؤلف شرح حال عبدالوهاب پارسی را مختصراً بیان نموده است و متأسفانه هیچ شعری از وی نیاورده است. برعکس آن، شرح حال شاعرانی مانند ملّا نامی و ملّا حمید و پاندیت بیربل کاجرو وارسته و بهوانی داس نیکو را نیاورده و فقط به نقل ابیاتی از آنان اکتفا نموده است.

۱. به اهتمام دکتر محمّد باقر، پنجاب اکادمی، لاهور ۱۳۳۳ ش/ ۱۳۷۹ هجری.

۲. تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان، علی رضا نقوی، ص ۶۸۲.